

УВОДЗІНЫ Ё ВУСНУЮ ГІСТОРЫЮ

З’яўленне вуснай гісторыі як самастойнага навуковага накірунка

Нягледзячы на тое, што выкарыстанне інтэрв’ю гісторыкамі мае даўнія традыцыі, вусная гісторыя (oral history) з’яўляецца параўнальна маладым накірункам. Яе з’яўленне было абумоўлена шэрагам фактараў:

-- па-першае, развіццём гуказапісваючай апаратуры;
-- па-другое, метадалагічнымі пошукамі ў замежнай гістарыяграфіі ХХ ст., якая знаходзілася пад уплывам філасофіі экзистэнцыялізма, постмадэрнізма і традыцый сацыяльнай гісторыі. (Вусная гісторыя бачылася адным з перспектыўных накірункаў гістарычнай навукі, што дазволіла б ёй застацца навукай аб чалавеку).

У развіцці вуснай гісторыі на Захадзе можна выдзеліць некалькі этапаў:

-- з 1950-х гадоў -- даследчыкі, перш за ўсё, збіралі матэрыялы для стварэння біяграфій выбітных грамадскіх і дзяржаўных дзеячоў;

-- з канца 1960-х гг. – спробы стварэння альтэрнатыўнай гісторыі, «гісторыі народаў без гісторыі», г.зн. гісторыі народаў, якія не мелі пісьменнасці;

-- з сярэдзіны 1970-х гг. – пераход ад індывідуальных даследаванняў да калектыўных праектаў. У гэты час адбываецца інстытуцыяналізацыя вуснай гісторыі: ствараюцца Міжнародны камітэт вуснай гісторыі і нацыянальныя асацыяцыі даследчыкаў, збіраюцца архівы вусных крыніц, шырока праводзяцца канферэнцыі і сімпозіумы, выдаюцца спецыяльныя часопісы;

-- 1990-я гады – пашырэнне кола вывучаемых праблем, сярод іх: штодзённае жыццё чалавека, феномен міграцый, асаблівасці этнічнай гісторыі народаў, узаемаадносіны палоў і ўзростаў і інш.¹

¹ Орлов И.Б. Советская повседневность: исторический и социологический аспекты становления. Москва, 2008 г. // www.hse.ru/1Орлов_ИБ_Советская%20повседневность.doc

Паняцце вусная гісторыя

Сёння паняцце *вусная гісторыя (oral history)* стала адным з найбольш часта ўжываемых у лексіконе гуманітарных ведаў. Адпаведна шматлікасці дысцыплін, школ і накірункаў, вусную гісторыю характарызуе шырокі дыяпазон інтэрпрэтацый тэрміна. Больш за тое, сам тэрмін вусная гісторыя неаднаразова падвяргаўся крытыцы па цэламу шэрагу паказчыкаў.

Найбольш традыцыйным разуменнем вуснай гісторыі з’яўляецца: **запісаныя на аудыё- і/ці відэастужку ўспаміны аб падзеях мінулага яго відавочцаў.**

З развіццём гістарычнай навукі тэрміналагічна расплыўчатая “вусная гісторыя” лакалізуецца як:

1) гістарычны матэрыял, які трансліруе вусна веды і спадчыну; г.зн. аб’ект вывучэння,

2) накіраваны на яго метады гістарычнага даследавання (інтэрв’ю як ініцыятыўнае дакуменціраванне элементаў вуснай культуры);

3) вынік гэтага метада – створаная гістарычная крыніца, крыніца вуснага паходжання;

4) навуковая дысцыпліна з сумай рэквізіта і паняццёвага апарата².

Што новага ў параўнанні з іншымі сучаснымі гістарычнымі накірункамі дае вусная гісторыя

Вусная гісторыя ў сучасны перыяд з’яўляецца даволі папулярным накірункам сусветнай гістарыяграфіі. Разам з тым, сярод шэрагу даследчыкаў маецца скептычнае стаўленне да каштоўнасці вуснагістарычных крыніц у рэканструкцыі мінулага. Так, Тэйлар адносна гэтага тыпу гістарычных сведчанняў выказаўся наступным чынам: “Лухта, якую нясуць старыя пра сваю маладосць”³. Гуін Прынз так вызначае месца вуснай гісторыі: “Вусная гісторыя распавядае нам толькі дробязі пра важных людзей і важныя рэчы (паводле іх уласнага разумення) пра дробных людзей”⁴.

² Устная история: Программа курса. Составитель Д.Н.Хубова. М.: РГГУ, 1995 //http:// science.rsuh.ru/7-p.html

³ Цыт. па: Гуін Прынз. Вусная гісторыя // Беларускі Гістарычны Агляд. – 2000. – Т.7. – Сш.2(13). – С.417.

⁴ Гуін Прынз. Вусная гісторыя Тамсама, с.423.

Аднак менавіта вусная гісторыя

-- стварае новыя крыніцы, дае матэрыялы, якія немагчыма атрымаць іншым шляхам; дазваляе захаваць сведчанні непасрэдных удзельнікаў гістарычных падзей, «маленькіх людзей», “якія не заўсёды твораць гісторыю, але адчуваюць на сабе сакрушальную сілу яе кола”⁵;

-- дазваляе істотна скарэктаваць дадзеныя, якія ўтрымліваюцца ў архіўных матэрыялах;

Архіўны дакумент страціў сваю “нявіннасць” (калі ўвогуле меў яе калі-небудзь), зараз усе разумеюць яго прапагандысцкае значэнне (Дж.Тэйлар: дакументальныя крыніцы – гэта выпадковы набор дакументаў, якія перажылі ўсе ўраганы часу, і якія, да таго ж, дазволіць убачыць архівіст).

-- дае магчымасць праводзіць “лабараторныя” даследаванні, верыфікаваць канцэпцыі і погляды даследчыка;

Пакуль вучоныя даследуюць гістарычныя персанажы на адлегласці, апісанні жыцця, поглядаў і дзеянняў апошніх заўсёды звязаны з рызыкай скажэнняў, уплывам вопыта і ўяўлення самага гісторыка. Вусныя сведчанні, пераўтвараючы “аб’екты” даследавання ў “суб’ектаў”, дазваляюць стварыць не толькі больш багатую і яскравую, але і больш даставерную гісторыю.

-- дазваляе захаваць мінулае, увасобленае ў гуку і відарысе, для будучага, дае рэальную магчымасць адчуць прыгажосць і багацце вуснай апавядальнай і бытавой мовы, яе стылістыку і каларыт;

-- прадастаўляе матэрыял для іншых галін соцыягуманітарных ведаў; дазваляе ўключыць у вывучэнне грамадскіх і агульнакультурных працэсаў сацыяльна-гістарычны вопыт індывідаў;

-- дае магчымасць змяніць сам фокус гістарычнай навукі, ствараецца новае праблемнае поле, новыя накірункі даследаванняў;

-- дазваляе больш рэалістычна і аб’ектыўна ўзнаўляць мінулае, падвяргаць сумненню “афіцыйную версію”, тым самым аказваючы радыкальны ўплыў на сацыяльныя мэты гістарычнай навукі ў цэлым;

⁵ Оболенская С.В. «История повседневности» в современной историографии ФРГ // Одиссей. Человек в истории. М., 1990. С. 182—183.

-- аднаўляе страчаныя традыцыі, сувязь паміж пакаленнямі, забяспечвае трансляцыю сістэм каштоўнасцей і культурна-семантычнага кода ад пакалення да пакалення;

-- абуджае жаданне расказаць аб мінулым і фарміруе ўсведамленне, што гісторыя ствараецца намі самімі, а гэтае ўсведамленне – крок не толькі да гістарычнай, але і да дэмакратычнай свядомасці.

Тэхніка інтэрв'юіравання

Галаўным метадам збору матэрыялаў па вуснай гісторыі з'яўляецца інтэрв'ю. Даследчык, які арганізуе і праводзіць інтэрв'ю, называецца інтэрв'юерам (карэспандэнтам), а чалавек, у якога бяруць інтэрв'ю — інфармантам (рэспандэнтам).

Для правядзення інтэрв'ю абавязкова павінны быць неабходныя тэхнічныя сродкі, найперш, дыктафон. Запіс ад рукі, стэнаграфаванне, альбо, тым больш, аднаўленне размовы па памяці пасля правядзення інтэрв'ю з'яўляюцца не дапушчальнымі. Па-першае, няма гарантыі, што інтэрв'юер запомніў усё належным чынам і зможа аднавіць размову цалкам. Па-другое, і гэта не менш важна, будзе страчана структура арыгінальнай мовы, сэнсавыя акцэнтны, паузы, паўторы, а гэтая інфармацыя ўяўляе не меншую каштоўнасць, чым само апавяданне аб падзеях.

У адпаведнасці з мэтамі і задачамі даследавання падбіраецца кола патэнцыяльных інфармантаў (людзі, якія з'яўляліся сведкамі альбо непасрэднымі ўдзельнікамі пэўных падзей і г.д.). Якасныя глыбінныя інтэрв'ю у адрозненні ад колькасных не патрабуюць значнай статыстычнай выбаркі інфармантаў. Таму праблема рэпрэзентатыўнасці ў кожным канкрэтным выпадку можа вырашацца ў залежнасці ад навуковых задач і іх вырашэння. Магчымым з'яўляецца прызнанне кожнага адзінкавага выпадку рэпрэзентатыўным, а кожнага інтэрв'ю маючым самастойную каштоўнасць (напрыклад, пры вывучэнні трагічнага досведу выжывання ва ўмовах ГУЛагу і г.д.).

Пры правядзенні інтэрв'ю неабходна выконваць наступныя метадалагічныя рэкамендацыі:

- правесці папярэднюю працу з інфармантам: растлумачыць яму мэту і задачы даследавання, задаць эмацыянальны фон расказам аб важнасці і каштоўнасці яго ўспамінаў;

- скласці апытальнік такім чынам, каб пытанні ўскосна перакрывалі адзін аднаго і тым самым дазвалялі праверыць ступень шчырасці і аб'ектыўнасці апавядання інфарманта;

- падчас размовы задаваць не наводзячыя, а ўдакладняючыя пытанні. Пазбягаць навязвання рэспандэнта тых ці іншых ацэнак, але сачыць, каб кожны паведамлены ім факт быў зразумелы і вытлумачаны⁶;

- удакладніць, ці можна ўказаць імя і прозвішча інфарманта пры выкарыстанні яго ўспамінаў.

Методыка вуснагістарычных даследаванняў

Кожнае інтэрв'ю павінна мець пашпарт інфарманта. Звычайна пашпарт інфарманта ўключае ў сябе прозвішча, імя і імя па бацьку інфарманта (па жаданню інфарманта гэта могуць быць толькі ініцыялы, ці, нават, толькі пол), дату і месца нараджэння, нацыянальнасць (можа не быць), адукацыю, месца і дату правядзення размовы, прозвішча інтэрв'юера. Аднак могуць быць і іншыя пазіцыі, якія маюць значэнне для дадзенага канкрэтнага праекта.

Найбольш часта пры правядзенні вуснагістарычных даследаванняў выкарыстоўваюцца дзве асноўныя методыкі: біяграфічнае (life–story) інтэрв'ю, і праблемнае ці тэматычнае інтэрв'ю (single–issue).

Наратывыныя біяграфічнае інтэрв'ю дзеліцца на 4 фазы. У першай фазе па просьбе інтэрв'юера чалавек расказвае сваю біяграфію. Ён самастойна будзе гэтае апавяданне, уключае ў яго тое, што важным падаецца яму. Менавіта гэтая канструкцыя з'яўляецца пасля асноўнай для аналізу. Інтэрв'юер не можа перарываць інфарманта пытаннямі, але павінен пазначаць для сябе тыя месцы, якія патрабуюць тлумачэнняў ці ўдакладненняў з боку расказчыка. Удакладненне і канкрэтызацыя расказанага адбываецца ў другой фазе інтэрв'ю. У трэцяй фазе можна выкарыстоўваць апытальнік складзены раней. Зараз можна пытацца аб усім, што важна для інтэрв'юера, але было ўпушчана ў першым расказе біяграфіі. Нарэшце, толькі ў чацьвёртай, апошняй, стадыі дазваляецца закрануць некаторыя спрэчныя пытанні, інтэрв'юер можа выказаць таксама асабістую думку, якая адрозніваецца ад думкі рэспандэнта⁷.

Праблемнае ці тэматычнае інтэрв'ю праводзіцца па адмыслова створанаму апытальніку. Пытанні апытальніка павінны быць сфармуляваны

⁶ Методические указания по проведению исследований по устной истории. 24.02.05. Сост. А.И. Филошкин // <http://nashpolytech.ru/index.php?id=73>

⁷ Обертрайс, Юлия. История повседневности, устная история и культурная история: опыт преподавания в университетах Германии // Харьковський історіографічний зборник. –Харьків: Вид-во НУА, 2004.—Вип.8. с. 160—174.

ў адпаведнасці з пастаўленай задачай і мэтамі дадзенага канкрэтнага даследавання. Разам з тым, апытальнік не павінен перашкаджаць як працы самога гісторыка, так і расказу інфарманта, ён выступае хутчэй у ролі “падказкі”, чым ісціны ў апошняй інстанцыі. Неабходна ўлічваць і той факт, што апытальнік створаны даследчыкам, гэта структурыраванне чужога мінулага ўяўленнямі аб ім гісторыка. Творчая дапрацоўка і перапрацоўка апытальніка падчас працы лагічная і цалкам апраўданая. Нярэдка інфарманты самі дадаюць тэмы ці сюжэты аб якіх гісторык не ведаў, але якія ўяўляюць несумненную цікавасць для даследавання. Некаторыя пытанні могуць быць даволі хутка вычарпанымі, альбо высветліцца, што яны не працуюць. Таму перад пачаткам шырокамаштабнага даследавання лепш за ўсё правесці апрабацыю апытальніка на нязначнай групе інфармантаў, а пасля правесці яго дапрацоўку.

Транскрыбіраванне

Пасля правядзення інтэрв’ю адбываецца яго расшыфроўка, транскрыбіраванне. Пад транскрыбіраваннем разумеецца працэс стварэння пісьмовай формы запісанага з дапамогай аудыётэхнікі тэкста. Транскрыбіраванне выступае першым этапам інтэрпрэтацыі, вытлумачэння дакумента. Пры расшыфроўцы запісу і яго пераводзе з аўдыёносьбіта на паперу ў гісторыка ўзнікае спакуса падрэдактаваць, падправіць тэкст, зрабіць яго «больш правільным» — і ў сэнсавых адносінах, і ў граматычных. Але гэта ўнясе ў дакумент шмат суб’ектыўных элементаў і знізіць значэнне апавядання як гістарычнай крыніцы. Улічваючы, што іншыя гісторыкі будуць карыстацца ў асноўным тэкстамі пераведзенымі ў пісьмовую форму, а не аудыёзапісамі, вельмі вялікая ступень адказнасці таго, хто стварыў гэтую пісьмовую форму. Таму пры правядзенні транскрыбіравання неабходна дакладна адбіваць мову інфарманта, не падвяргаць тэкст нават граматычнаму рэдагаванню. Сэнсавыя фрагменты, паузы, пустоты, эмацыянальны фон павінны супадаць з тым, што на самой справе было праяўлена інфармантам пры інтэрв’юіраванні, а не суб’ектыўна ўспрынята інтэрв’юерам⁸. Павінны быць выдзелены рэмаркі інтэрв’юера.

Пры расшыфроўцы запісу ўказваецца дата запісу, дата расшыфроўкі, хто рабіў запіс і расшыфроўку.

⁸ Методические указания по проведению исследований по устной истории. 24.02.05. Сост. А.И. Филошкин // <http://nashpolytech.ru/index.php?id=73>

І толькі пасля гэтага можна прыступаць да апрацоўкі атрыманых матэрыялаў.

Аналіз інтэрв'ю

Выдзелім два асноўных спосабы аналізу інтэрв'ю – рэканструктыўны і наратыўны (семантычны).

Рэканструктыўны метада пераважна выкарыстоўваецца для аналізу біяграфічных інтэрв'ю. Задача заключаецца ў аднаўленні сітуацыі, сацыяльнага кантэксту, дынамікі фарміравання і змен тых ці іншых структур, інстытутаў і арганізацый на падставе расказаў аб індывідуальным штодзённым руцінным вопыце і практыцы, міжасабовых узаема сувязях, індывідуальных жыццёвых мэтах і іх рэалізацыі.

Наратыўны метада, які ў большай ступені з'яўляецца падыходам і наборам магчымасцей, чым адзіным тэарэтычна абгрунтаваным нарматыўным пазнавальным спосабам, базіруецца на аналізе самога расказу, на тэкстуальных асаблівасцях інтэрв'ю з мэтай выяўлення таго, як інфармант успрыняў, ацаніў, запомніў і ўзгадаў/пераказаў тую ці іншую падзею, эпізод альбо свой жыццёвы шлях у цэлым. Магчымасці наратыўнага аналізу даволі вялікія -- ад прымітыўнага пераказу вуснай гісторыі інфарманта “сваімі словамі” даследчыка -- да строга структурыраванага і фармалізаванага падыходу інтэрпрэтатыўнага дыскурсу-аналізу. Паміж гэтымі палюсамі пазнавальных падходаў знаходзіцца вялікі арсенал даследчыцкіх магчымасцей, які дае гісторыку праца з тэкстам інтэрв'ю: ацэнка інтэрв'ю з “жанравага” пункту погляду, вызначэнне стылю выкладання і таго, як форма аповяду ўплывае на яго змест, выяўленне асаблівасцей “жаночых” і “мужчынскіх” расказаў, узаемаабумоўленасці афіцыйнага і штодзённага дыскурсаў і інш.⁹

Асаблівасці даследаванняў па вуснай гісторыі

Пры выкарыстанні вуснагістарычных крыніц неабходна ўлічваць наступныя моманты:

-- высокая ступень суб'ектыўнасці матэрыялаў, атрыманых у выніку інтэрв'ювання;

⁹ Гелінада Грінченко. Усна історія – теорія, метод, джерело // Невігдане: Усні історії остарбайтерів / Автор-упоряд., ред., вступ. ст. Г. Г. Грінченко. – Х.: Відавнічий Дім „Райдер”, 2004. – С. 10-32 // http://keui.univer.kharkov.ua/oral_history/grinchenko_publ_1.html

Расказчык як бы стварае сваю гісторыю нанова, пры гэтым, ён непазбежна будзе “забываць” нязручныя для сябе рэчы, альбо наадварот, “выпячваць” іншыя. Пры гэтым не факт, што ён зможа аднавіць свае эмоцыі, думкі і ацэнкі таго часу адносна падзей, а не выдасць за іх сённяшнія.

— уздзеянне інтэрв’юера на тэкст, які прагаворваецца расказчыкам;

Аб’ектыўнасць расказа можа быць парушана інтэрв’юерам, які сваімі пытаннямі накіроўвае ход размовы, тым самым адводзячы расказчыка ў бок ад нейкіх тэм, альбо, наадварот, правакуе іншыя. Вусная гісторыя абавязкова прадукт сумеснай дзейнасці інтэрв’юера і інтэрв’юіруемага.

-- праблема гэтак званых «матрычных тэкстаў» — калі рэспандэнт выдае за свае думкі, перажыванні ці асабістыя сведчанні стандартны, ледзьве не афіцыйны тэкст, які ён засвоіў і лічыць уласнай думкай;

Вучаныя даказалі, што частка мемуараў аб гісторыі рэвалюцыі і грамадзянскай вайны на самой справе заснаваны на позніх мастацкіх фільмах (напрыклад, «Чапэв», «Ленін в Октябре»).

-- ментарскі аспект: нярэдка аўтар успамінаў спецыяльна будзе сваё апавяданне, каб «павучыць» маладое пакаленне;

-- адбіццё гендэрных, этнічных і палітычных праблем у вусных сведчаннях (па «які бок барыкад» знаходзіўся інфармант).

Задача інтэрв’юера заключаецца ў тым, каб ненавязліва, але максімальна змякчыць падобныя эфекты¹⁰.

Вусная гісторыя дае нам крыніцы, якія вельмі нагадваюць апублікаваныя аўтабіяграфіі ці мемуары, але ў значна больш шырокім машабе. Падаўляючая большасць апублікаваных аўтабіяграфій і мемуараў адносіцца да вузкай групы палітычных, сацыяльных і інтэлектуальных лідэраў. Але нават калі гісторыку пашчасціла знайсці аўтабіяграфію, звязаную з канкрэтнымі месцам, часам і сацыяльнай групай, што яго цікавяць, у ёй можа амаль ці зусім не надавацца ўвага вывучаемай ім праблеме. І наадварот, спецыялісты па вуснай гісторыі могуць дакладна вызначыць, каго ім інтэрв’юіраваць і аб чым пытацца.

¹⁰ Методические указания по проведению исследований по устной истории. 24.02.05. Сост. А.И. Филошкин / <http://nashpolytech.ru/index.php?id=73>

Інтэрв'ю, да таго ж, з'яўляецца метадам выяўлення фотаздымкаў, дакументаў і пісьмовых крыніц у сямейных архівах, якія немагчыма выявіць іншым шляхам.

Рэканструіраваць падзеі мінулага можна толькі дапаўненнем «татальнай гісторыі» «гісторыяй знізу». Дзякуючы вуснай гісторыі змяняецца сама тканіна гісторыі і яе змест. Акцэнт пераносіцца з законаў статыстыкі, бюракратаў і ўрадаў на «простых» людзей. А палітыка і эканоміка ацэньваюцца не толькі «зверху», але і з пазіцый тых, хто ў першую чаргу адчувае на сабе яе ўздзеянне¹¹. Гісторыкаў цікавіць не толькі і не столькі аб'ектыўная, колькі суб'ектыўная г.зв. «гістарычная праўда». Тое, у што вераць інфарманты, у той жа меры складае гістарычны факт (факт таго, што людзі ў гэта вераць), як і падзеі, што рэальна адбыліся¹². Такім чынам, толькі вусная гісторыя можа даць хоць нейкі адказ на шэраг пытанняў, якія цікавяць сучасных гісторыкаў.

Як сведчыць вопыт перадавых краін, гісторыя штодзённасці, якая асноўваецца ў значнай ступені на вуснагістарычныя крыніцы, спрыяла адраджэнню цікавасці да гісторыі як навукі.

Заклучэнне

Дакументы, якія знаходзяцца ў архівах рана ці позна будуць знойдзены і ўведзены ў навуковы зварот, але калі мы не зафіксуем успаміны людзей старэйшага пакалення, нашых бабуль і дзядуль – іх гісторыя можа быць страчана назаўсёды і для нашай сям'і і для гісторыі ўвогуле. Кожная з гэтых гісторый унікальная, як унікальнае і непаўторнае жыццё кожнага чалавека.

Вусная гісторыя вяртае гісторыю людзям. Як адзначалася, менавіта яна фарміруе ўсведамленне, што гісторыя ствараецца намі самімі, а гэта ўсведамленне з'яўляецца асновай для фарміравання дэмакратычнай свядомасці.

¹¹ Томпсон, П. Голос прошлого. Устная история. – М., 2003, с. 300.

¹² Портели, А. Особенности устной истории // Хрестоматия по устной истории. – СПб., 2003. – С. 40.